

Петро Єщенко

КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ І ЯК З НЕЇ ВИЙТИ

Розкрито основні причини кризи української економіки, її специфічні риси. Охарактеризовано вплив проведеної економічної політики на соціально-економічне становище в країні. Сформульовано першочергові дії держави, які можуть змінити сучасну ситуацію і запобігти подальшому поглибленню кризи.

Ключові слова: економічна криза, реформа, економічна політика, модель ринку, соціально-економічна система, економічні функції держави.

JEL: J38, J45.

Україна переживає глибоку і системну кризу. У чому сутність, особливості та причини цієї кризи і як з неї вийти, – ці питання є надважливими. Не давши відповіді на них, не можна подолати кризовий стан суспільства, значить, ввергнути його в ще більш небезпечний стан, і навіть до громадянської війни. Причини нинішньої кризи в нашій країні як внутрішні, так і зовнішні. Однак найважливіша з них міститься в політиці, яку провадили в останні чверть століття. Це не перша і не остання криза в нашій країні, як і в усьому світі. Мета статті – дати характеристику сучасної економічної кризи, в якій опинилася країна в результаті проведеної політики реформ, запропонувати певні шляхи і методи недопущення загострення соціально-економічних процесів і запобігання існуючих загроз.

Почнемо з кінця – з висновків

1. Центральними і визначальними питаннями життя українського суспільства в короткостроковій перспективі є такі, як: а) об'єднання материкової України з Кримом і окупованим Донбасом в єдину державу; б) вирішення власності і влади; в) гуманізація економічного розвитку, забезпечення прав і безпеки життєдіяльності людини.

2. Різноманітні реформи, розпочаті в Україні, – земельна, пенсійна, податкова, житлово-комунального господарства, освіти, медична, місцевого самоврядування та інші, скоріше схожі на їх імітацію, а не реальність. У нас реформ як не було, так і немає. Адже жодна з перелічених реформ не забезпечена грошово-фінансовими ресурсами, не має чітко розробленого плану і термінів їх виконання. А те, що відбувається в Україні, – аж ніяк не реформи, тобто не перегрупування сил для майбутнього ефективного розвитку економіки, подолання жадливої соціальної нерівності і збільшення добробуту домінуючої частини населення, а шлях у глухий кут – спроба сформувати колоніальну периферію транснаціональних магнатів західної економіки. Після "революції гідності" не відбулося ні реформу-

Єщенко Петро Степанович (p.eshchenko@ukr.net), д-р екон. наук, проф.; науковий консультант відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

вання, ні революційних перетворень. Люди, що прийшли до влади, як і їх попередники, при гучних заявах про необхідність утвердження законності і справедливості для всіх, створення сприятливих умов для благополучного життя трудового народу, входження країни до співдружності європейських держав, всіма доступними і недоступними методами ведуть боротьбу за власність і важелі управління країною в економічній, інформаційній, духовній, соціальній і в інших сферах життєдіяльності. Незважаючи на те, що відбуваються останнім часом у країні ефектні арешти різного рангу високопоставлених чиновників і корупціонерів за казнокрадство, хабарі, корупційні зв'язки, жоден з них, як і жоден з олігархів, не був засуджений. Всім їм надана можливість виїхати до Європи, в яку обіцяли їздити без віз усім українцям. Зростаюча частина українського суспільства не згодна з подібною ситуацією і вимагає радикальних змін. Очевидно і те, що чим довше буде тягнутися цей процес, тим страшнішою буде його розв'язка.

3. У країні, де більше двох років іде війна, зруйновано багато містоутворюючих підприємств, інфраструктура, стався розрив виробничо-технічного та інформаційного кооперування, що відкинуло економіку на багато років назад. У результаті рівень життя мільйонів сімей практично зведений до задоволення біологічних потреб людського існування. Одночасно з цим у країні з небаченою витонченістю посилюється брудна боротьба за переділ власності і влади. У цих умовах ми стикнулися з жахливим парадоксом: економіка потребує централізованого управління, а всі гілки влади і всі правлячі партії виступають за децентралізацію, яка нібито всі області України поставить у рівні умови і зробить вільними, а народ – багатим і щасливим. Складається враження, що комусь дуже вигідна експлуатація "солодкого слова" свобода, доведена до анархії. Україні потрібна та міра свободи, що є "пізною необхідністю". Ринковий виробник, як свідчить багаторічний світовий досвід, відносно вільний лише в умовах сильного центру. Питання лише в тому – який центр потрібен Україні? Принаймні, не той, що рветься нині до абсолютної влади. Але – який? Очевидно, що в нинішніх реаліях необхідно в першу голову вирішувати проблему реінтеграції країни, налагодити економічні, фінансові та соціальні зв'язки з окупованими територіями. Слід підтримати людей, які там живуть, переконати їх в тому, що вони українці, разом з якими весь наш багатонаціональний єдиний народ розтратить банківсько-плутократичну диктатуру і побудує сучасне суспільство з різноманітними формами власності та рівними можливостями для всіх його адміністративно-територіальних одиниць і кожного окремого суб'єкта

4. Погані умови життя, відсутність реальної демократії і свободи, недостатня захищеність і несправедливий розподіл в Україні не є випадковістю. Причиною цього є не тільки окремі помилки, а порочність створеної системи. Істотну роль у створенні останньої зіграла відірваність нашої економічної політики від реалій економічного життя, ігнорування об'єктивно діючих економічних законів. Це призвело до структурних деформацій в економіці, уповільнення в її розвитку, невиправданого розриву в доходах громадян, що стало гальмом для споживчого ринку і джерелом постійних соціальних суперечностей в суспільстві. Вирішити цю суперечність можна за оптимального співвідношення і взаємодії економіки і політики. Розвиток суспільства значною мірою залежить від моделювання теоретичного механізму, місця в цьому процесі суб'єктів господарської діяльності та держави, принципів, на яких базується економічна політика, методи господарювання. Цьому може сприяти об'єднання економічних

знань і знань інших суспільних наук: економічної соціології, економічної психології, еконофізики і т.д.

Криза української економіки, її причини й специфіка

Наведені висновки дозволяють стверджувати, що в результаті проведеної політики в країні економіка виявилася в кризовому стані, бідні біднішають, багаті багатіють, соціальні суперечності напружені до межі, невирішення яких загрожує новим майданом з непередбачуваними наслідками. Нині завдання полягає в тому, щоб з'ясувати, що являє собою соціально-економічна криза, що ввергла країну в хаос, в чому полягають її особливості, і які причини її відтворюють, а також яке місце в її подоланні відведено суспільній науці, економічній в тому числі. Без цього перейти на нову динамічну модель розвитку нашої країни не вдасться.

Кризи – поняття різноманітне. Теорія і практика економічних криз глибоко досліджені такими вченими, як К. Маркс, М.І. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, С. Кузнець, К.Кларк, П. Самуельсон, Ф. Бродель, П. Сорокін та ін. Між тим існуючі теорії криз не враховують змін, що відбуваються у зв'язку з переходом від індустріальної до постіндустріальної цивілізації і радикальними змінами у всіх сферах суспільного життя. Серйозним викликом в умовах тенденцій глобалізації економіки, що посилюються, стає бурхливий розвиток і домінування фінансового сектора економіки. Фінансіалізація економіки сприяла якісним змінам у розвитку суспільства, в якому виробничі відносини переміщують акцент з виробництва на перерозподіл економічних ресурсів і світового потенціалу на користь світової еліти і виникнення "bubbleeconomics".

Головну причину грошово-фінансової кризи 2000-х років, як, втім, і всіх криз сучасної епохи, Паскаль Сален бачить у нестабільності грошової політики, особливо політики США. Надмірне зростання кредитів чисто грошового походження, яке відповідає не реальним заощадженням, а створенню кредитів з нічого, призводить до появи "фінансових бульбашок" (Сален, 2015. С. 34). Паскаль вважає, що саме державне втручання призвело до дестабілізації ринків і спровокувало кризу, тому виступає проти посилення регулювання ринків за рахунок більш жорсткого регулювання (Сален, 2015. С. 50). Критикуючи безліч правил і проведену економічну політику, Паскаль робить висновок: "Криза насправді являє собою не що інше, як свідчення провалу системи, яка віддалилася від капіталізму" (Сален, 2015. С. 101). Зважаючи на це, автор пропонує повернутися до капіталізму і правильної роботи ринків, що дозволить уникнути криз.

Слід погодитися з тим, що діюча в сучасному світовому господарстві система є провальною, проте це не означає, що, повернувшись до моделі ринкової економіки, епохи вільної конкуренції та перегляду ролі держави, буде подолана сучасна світова криза. Каушик Басу обґрунтовує, що та форма капіталізму, до якої прагне і на якій тримається світ, – надзвичайно несправедлива система. Впевненість, що популяризується безліччю кліше в безлічі книг, що "все, що потрібно робити, – працювати над удосконаленням цієї системи і все буде добре – це міф, підтримуваний іноді несвідомо, а іноді свідомо, в інтересах тих, хто виграв від збереження такої несправедливої системи" (Басу, 2014).

Томас Пікетті, аналізуючи ці проблеми, також приходять до протилежних висновків, зроблених Сален. Протягом усього Славного тридцятиліття (з 1950-х по 1970-ті роки) Франція, котра переживає процес перебування і показує дуже сильне економічне зростання (найшвидше в її історії), жила в змішаній системі (частка держави перевищувала в національному

майні 50%), при капіталізмі без капіталістів або принаймні при державному капіталізмі, в якому приватні власники не мали контролю над великими підприємствами (Пикетти, 2015. С. 144).

Вищенаведене свідчить, що позначені й багато інших нових тенденцій у світовій економіці активно вивчаються, проте поки що немає достатньо обґрунтованих наукових робіт, які розкривають сутність сучасної світової кризи, її причини. Такі роботи тільки з'являються. Разом з тим вони, як і попередні наукові теорії економічних криз, поки що дають універсальні рецепти дії урядів за класичних криз надвиробництва (наприклад, макроекономічне стимулювання, запропоноване Дж. Кейнсом).

Недостатньо досліджено вплив зовнішніх чинників, пов'язаних з глобалізацією на країни зі слабозрозуміною економікою, які рецепти підійдуть їм для подолання відсталості та нерівності. Наразі немає належної відповіді на кризу, що вибухнула у пострадянських країнах, в Україні в тому числі. У них не враховується і те, що в позначених країнах існує незавершена суспільна форма. В.Корнієнко аргументує, що на початку 90-х років наше суспільство було міжмодельним і міжсистемним соціально-економічним устроєм, який перебував між капіталізмом і соціалізмом. Тому вихідною і визначальною метою його соціально-економічної стратегії є вибір самої соціально-економічної стратегії. Передусім необхідно точно визначитися, до якої системи ми повинні рухатися: до соціалізму чи до капіталізму. Решта вдосконалень (таких форм, як структура виробництва, організація виробництва і праці, фінансово-кредитна система, обслуговування, освіта, виховання, культура) не забезпечать правильної стратегічної орієнтації, коли не буде визначено, на яку з двох систем вони повинні працювати. Орієнтація на будівництво демократичного, гуманного, справедливого, вільного суспільства є соціально-економічно безадресною (Корнієнко, 1993. С. 51).

Передбачення вченого виявилися пророчими. Намагання побудувати замість "казарменого соціалізму" соціально справедливе, гуманне і демократичне суспільство в Україні шляхом переходу до капіталізму на основі особистого інтересу і приватної власності виявилось "у зворотному відношенні до чвертьвікового розвитку". Прагнення особистої вигоди, про яку так багато говорили різні політики, суспільствознавці, не привело до соціальної гармонії і досягнення загального блага, а втягнуло країну у глибоку кризу. Країна відкинута на багато років назад.

Системна криза, яка охопила всі без винятку сторони життя українського суспільства, настійно вимагає відповіді на питання: в чому суть справжньої кризи, її коріння, особливості прояву і які шляхи виходу з неї? Це є предметом гострих дискусій у світовій та вітчизняній літературі. У журналі "Економіка Україна" (2015, № 6) після чисельних публікацій, присвячених цим проблемам, проведена дискусія, яка сприяла більш глибокому розумінню специфіки української кризи та можливих шляхів виходу з неї.

А. Гриценко, аналізуючи різні погляди з обговорюваних питань авторів, які брали участь в дискусії на сторінках журналу, узагальнивши спектр підходів, що стосуються сучасної кризи в Україні, зробив такі висновки. Перший. Криза в Україні має системний характер і концентрує в собі не тільки свої власні, а й світові проблеми, які не просто виникли внаслідок невдалих дій суб'єктів, а є втіленням об'єктивних суперечностей, властивих історичній логіці соціально-економічного розвитку. Висновок другий. У пошуках шляхів виходу з кризи істотне значення мають методологічні підходи, оскільки від них залежать одержувані результати: будуть вони направляти суспільство на чергове "латання дірок" чи на пошук власної

траєкторії розвитку, яка б, з одного боку, враховувала світові тенденції і знаходила в них своє місце, а з іншого – максимально розкривала існуючий потенціал суспільства. Щоб правильно вибрати орієнтири в такій ситуації, необхідно розуміти глибинні закономірності суспільного розвитку і особливості їх реалізації на сучасному етапі. Основою такого підходу є логіко-історична методологія. Третій. Щоб адекватно підійти до оцінки місця і ролі сучасної кризи в розвитку суспільства, необхідно, перш за все, зрозуміти загальні закономірності розвитку системи економічних відносин, з'ясувати місце і роль її базових структур в загальному потоці економічних змін, розкрити основні суперечності в русі системи, їх сучасні особливості і форми дозволу. Тільки на цій основі, з урахуванням цілісного характеру функціонування економічної системи, можна спробувати знайти способи виходу з кризи (Гриценко, 2015. С. 18–19). Слід погодитися з автором позначених висновків і взяти на озброєння такий підхід дослідження на відміну від поширеного емпіричного узагальнення сучасних процесів кризових явищ в економіці України.

Для того щоб нашій країні вийти з кризи, необхідно, по-перше, визначити суть української кризи, розкрити справжні її причини, а не хибні уявлення про неї і, по-друге, визначитися: яке суспільство ми будемо. Теоретико-методологічні підходи до відповіді на ці питання, з нашої точки зору, можна знайти в статті А. Зінов'єва "Куди ми йдемо". У ній розглядаються кризи як закономірні явища в житті будь-якого соціального організму, отже, всяка криза є відхилення від норм існування суспільного організму. Але при цьому не всяке відхилення від норм є кризою. Відхилення від норм може бути наслідком природної катастрофи, епідемії, нападу зовнішнього ворога. Тому вчений акцентує увагу на тому, що "ставлячи питання про причини кризи, треба розрізняти принаймні такі фактори, які відіграють різну роль в її виникненні: 1) механізм потенційної кризи; 2) умови, в яких можливість кризи перетворюється на реальність; 3) поштовх до кризи" (Зиновьев, 1991. С. 109).

Механізм української кризи слід шукати у відхиленні від норм впродовж більш ніж 70-річного суспільного устрою, що склався, шляхом його повного руйнування. Останнє відбувалося під гучною назвою "перебудова", що закінчилося тими ж граблями, на які ми наступали на початку ХХ століття. Історія в черговий раз підтвердила, що будь-які перетворення припускають спадкоємність, з одного боку, а з іншого – ігнорування її веде не тільки до істотних втрат, але нерідко направляє на тупиковий шлях розвитку. Останнього варіанта не уникла й наша країна.

Механізм кризи спрацював повною мірою, оскільки для цього були сприятливі умови. До таких слід віднести конкретні обставини, що склалися в результаті ломки адміністративно-командної системи господарювання і вибору моделі соціально-економічного розвитку країни. При цьому правильним було посилення, яке полягає в тому, що методи господарювання не перебувають в якомусь безповітряному просторі, а мають реальну основу, такою є відносини власності.

До початку 80-х років реформа державної власності в країні реально назріла, оскільки державні підприємства функціонували як відомчі, а по суті стали корпоративно-груповими. Міністерства і відомства в умовах галузевого управління були зацікавлені в збільшенні валових показників, а не підвищенні ефективності виробництва. Для досягнення такої мети використовувалися нові капітальні вкладення, які всіляко "вибивалися" з казни. Подібний механізм функціонування в умовах дефіцитної економіки дозволяв зо-

середити в руках центральних органів виконавчої влади величезну соціально-економічну владу. В результаті цього в країні виникла адміністративно-технократична монополія, яка сформувала клас номенклатурної бюрократії, інтереси якого вступили в суперечність з інтересами працівників трудових колективів. Виниклу реальну суперечність потрібно і можна було вирішити. Для цього слід було ліквідувати державно-бюрократичний монополізм шляхом радикальної реформи держвласності, а не її повної ліквідації.

Ця проблема в нашій країні набула особливої гостроти, політизованого і кон'юнктурного характеру. Як і властиво суспільству крайнощів, маятник перемистився з одного граничного стану до протилежного. Всеохоплююче роздержавлення замінено практично повним демонтажем державного сектора.

Така істотна амплітуда коливання поглядів на роль державного сектора у підприємницькій діяльності значною мірою обумовлена тим, що зруйнована політична й ідеологічна оболонка, що оточує протягом десятиліть державно-бюрократичну власність, і її роль в економічному зростанні. Уявлення про форми власності помінялися місцями значною мірою завдяки ідеологічним переконанням, які нині панують у суспільстві. Однак наш же історичний досвід показує, що підміна здорового глузду ідеологічними міркуваннями веде до хаосу. Ідеологізоване планування термінів і обсягів здійснення роздержавлення, врешті-решт, призвело до позаекономічного насильства і завдало більше шкоди, ніж користі, дискредитувавши в результаті сам процес. Світова практика свідчить: сучасне виробництво без державного регулювання успішно розвиватися не може.

Проведені форми і методи прискореного роздержавлення і приватизації відтворили в країні соціально-економічну систему, яку з точки зору змісту не можна віднести ні до капіталістичної, ні до соціалістичної системи. Це кримінально-олігархічна система з квазіринковим механізмом господарювання й адекватними йому інститутами влади і стала поштовхом до кризи. Система, що складається, характеризується збільшенням на неї соціально-економічного навантаження і можливістю її існування. Рівень споживання більшості людей далеко відійшов від історично сформованих нормативів в умовах наростання нестійкості і скорочення виробництва. Економікою керують власники власності і влади, в результаті був розірваним зв'язок праці (його діяльність) і доходів. Держава фактично перетворилося на інститут перерозподілу народного багатства в інтересах великих олігархів, які сконцентрували у своїх руках власність і владу. Ситуація, що склалася, стимулювала прискорення зростання дестабілізації економіки і небаченої нерівності в суспільстві, що загострило соціально-економічні суперечності до критичного рівня.

Багаторічна традиція відсутності в Україні громадянського суспільства, прагнення людей до свободи обернулися її протилежністю, тобто безвідповідальністю і вседозволеністю. Подібна ситуація по суті звела нанівець державний контроль. Відсутність на практиці державного примусу до дотримання законності паралізувало такі важливі функції держави, як охорона правопорядку, контроль за господарсько-фінансовою діяльністю, забезпечення реального сектора економіки грошовою масою тощо. Це стимулювало розвиток протизаконних угод за участю кримінальних структур.

Сутність кризи в нашій країні знайшла свій вияв у системі влади і управління. Політика роздержавлення і приватизації, що проводиться після "демократичного" перевороту, виявилася політикою експропріації суспільства, а не перебудови і формування цивілізованих ринкових відносин. Порушивши фундаментальний принцип влади, політика, що прово-

диться, призвела до некерованості та руйнування виробництва, нестримного зростання цін, інфляції, втрати можливостей отримувати безкоштовне навчання і лікування, будинки відпочинку і санаторії, заняття спортом та культурою і розділила суспільство на бідних і купку багатих.

Керівництво країни, що взяло владу у свої руки і втілює в життя політику формування моновласності в приватній формі, не має творчого потенціалу і не здатне створити сучасне цивілізоване суспільство. Воно здатне тільки на експропріацію трудящих і приватизацію суспільного багатства, використовуючи всілякі схеми, методи та інструменти, що, по суті, прискорює процес криміналізації. Влада і ті люди, в чиїх руках вона виявилася, є, як і їх попередники, власниками великої власності, товарів і грошей. Вони ж і стали головними противниками радикальних трансформацій суспільства, в тому числі й формування реальних ринкових відносин. Їх цілком влаштовують сформовані квазіринкові відносини, оскільки, маючи у своїх руках ресурси і дефіцитну економіку, вони володіють монополією на встановлення цін і тарифів, на спорудження всіляких бар'єрів на шляху наповнення ринку товарами та організації конкурентного регулювання. Подібне управління пригнічує і не дає можливості розвиватися іншим формам господарювання, в тому числі державним підприємствам. Взявши на себе управління суспільним виробництвом, корумпований капітал здійснює його тими методами та інструментами, які йому органічно притаманні, тобто "розпилу" бюджетних коштів, казнокрадства, підкупу чиновників і т.п. Всі ланки утвореної системи господарювання взаємно доповнюють одна одну. Подібна система безперервно добудовує відсутній елементи, жоден з яких усунути неможливо, якщо зберігаються інші.

Проте в останні роки дедалі сильніша боротьба між олігархічними угрупованнями, що перебувають при владі, розхитала до крайності відносний устрій створеної системи господарювання. Вони почали запеклу боротьбу за владні інституції, переділ власності, що паралізувало законодавчі і виконавчі органи до такої міри, що вони стали нездатними керувати суспільством, утративши будь-яку довіру народу. В результаті криза охопила всі сфери життя суспільства, в тому числі соціально-економічну, культурну, ідеологічну.

Нинішню українську економічну кризу не можна розглядати, як традиційну фазу економічного циклу, характерну для країн з розвинутою ринковою економікою. Наша криза має свою специфіку, обумовлену зміною соціально-економічної системи і переходом від планово-регульованої (командної економіки) до ринкової. Головним напрямом перебудови було не творення, а демонтаж старої системи управління і, мабуть, найголовніше – переділ колишньої загальнонародної власності, причому без обмежень у виборі засобів досягнення цілей. На це звернули свою увагу багато зарубіжних учених. Відомий фахівець з теорії командної економіки Я.Корнаї назвав кризу, що сталася в пострадянських країнах, трансформаційним спадом, тобто спадом, викликаним зміною економічних систем, переходом командної до ринкової економіки (Корнаї, 1994). Схожі думки висловлювали багато західних учених, у тому числі й такі досить авторитетні, як В. Леонтьєв, Дж. Гелбрейт.

При виході з системної трансформаційної кризи необхідно враховувати всю сукупність сформованих конкретно-історичних умов цієї країни. Спроба сформувати економічну систему за образом і подобою будь-якої найрозвиненішої країни закінчиться невдачею, що і сталося, на жаль, в Україні. Історичний досвід переконує, що економічна система виникає

з практики господарювання конкретного народу в конкретних умовах. За своєю суттю вона представляє певне культурне середовище і відображає навички господарської діяльності, традиції, звички, духовні цінності народу. Ніяка економічна система не може бути абстрагована від людини, її потреб та бажань. Останні, як відомо, не зводяться лише до товарів постійного попиту. Історичне минуле нашої країни, її особливості господарської практики, традиції, духовні цінності і культура нашого народу при переході до нового економічного порядку були проігноровані в економічній політиці, що проводиться, яка стала джерелом економічної влади. З політики економічного регулювання вона перетворилася на політику перерозподілу загальнонародної власності в інтересах нового класу, що виник.

Крута ломка соціально-економічної системи, відсутність науково-обґрунтованої стратегії переходу на нову модель її розвитку справили негативний вплив на використання всього виробничого потенціалу (основних виробничих фондів, трудових ресурсів, природних багатств) і зниження його віддачі. Це знайшло свій прояв у суттєвому падінні основних макроекономічних показників України, що і зумовило специфічні риси кризи в українській економіці.

Перша і, мабуть, найбільш специфічна риса української соціально-економічної кризи полягає в тому, що це криза, народжена переходом до принципово нової системи координат, економічною основою якої є приватна власність і відповідні їй форми господарювання і розподілу благ.

Радикальні перетворення, що здійснили злам національних інститутів державної влади, соціально-економічних об'єднань, багаторічних традицій господарювання і умов життя, панівних цінностей і духовного стану народу, назвати "економічною реформою" не можна. Вони насамперед були спрямовані на демонтаж планової, системи управління, розділ колишньої загальнонародної власності, а не орієнтовані на творчі дії з реформування української економіки та стимулювання її ефективного зростання.

І все ж радикалізм неоліберальних перетворень спричинив собою незворотність ситуації. Вона полягає в тому, що ринки незмінно починають жити своїм життям. "Ними, – як указує Джозеф Стігліц, – неможливо з легкістю командувати. Межа можливостей контролю над ринками – це встановлення правил гри, причому відкрито. Будь-яким ринкам потрібні правила і регулювання. Хороші правила можуть допомогти стабілізувати ринки. Погано продумані правила – не важливо, наскільки благими були наміри, – можуть викликати зворотний ефект. Крім того, те, що відбувається на ринках, може бути лише дуже віддалено пов'язане з реальною економікою"¹.

Друга специфічна риса української кризи полягає в безпрецедентній глибині економічного спаду, що призвів країну до втрати конкурентоспроможності і господарської розрухи.

Модель ринку, впроваджувана в Україні, перетворила нашу країну на одну з найвідсталіших країн Європи, а її економіку в неефективну і соціально небезпечну для більшості суспільства. Підтвердженням цього є те, що Україна в 2015 році виявилася на 50-му місці у світі за обсягом ВВП 339,5 млрд дол. за ПКС². У 1990 році ВВП України становив

¹ Китай на ухабах нової реальності. <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/01/29/578670>.

² The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>.

567 млрд дол., що відповідало 14-му місцю у світі. Якщо ВВП на душу населення в країні в 1990 році перевищував середньосвітовий на 11%³, то в 2015 році цей показник становив 7500 дол., що відповідає 152 місцю. У наших сусідів, з якими Україна співпрацювала і була більш розвиненою, валовий продукт на душу населення значно відстає: він становить в Польщі – 26500, в Угорщині – 26200, в Росії – 25400, в Казахстані – 24300, в Білорусії – 17700 дол. США⁴.

Третя специфічна риса економічної кризи в Україні полягає в структурній деформації економіки, суть якої проявляється у сформованій невідповідності галузевої структури національної економіки, зумовленої вимогами сучасної науково-технологічної революції (НТП).

В Україні відбувається процес, що характеризує деіндустріалізацію нашого виробництва. Так, з 2006-го по 2014 рік частка промисловості у ВВП скоротилася з 28 до 20%. Це сталося за рахунок переробної промисловості (з 20 до 12% ВВП). У 2014 році рівень зносу виробничих фондів досяг 83,5%. Станом на 2014 рік з 556 млн т металу в об'єктах основного капіталу країни близько 390 млн т досягли рівня зносу 100%. Деградація енергетичної та комунально-житлової інфраструктури призводить до колосальних втрат енергії. Так, споживання енергії в Україні в 2012 році становило 323 кг в нафтовому еквіваленті (н.е.) на 1 тис. дол. ВВП (за паритетом купівельної спроможності в постійних цінах 2011 року), тоді як в ЄС – 27–95 кг н.е., Німеччини – 91, Польщі – 113, Білорусі – 191, Казахстані – 207 кг н.е. Унікальність України полягає в можливості подвоєння ВВП без додаткового споживання енергоносіїв за умови виконання відповідної програми енергоефективності, вважає В. Власюк⁵. І з цим слід погодитися, з огляду на те, що енергоемність ВВП України в 2,5 рази перевищує середні показники країн світу⁶.

Четверта специфічна риса української економіки значною мірою обумовлена катастрофою 1986 року на ЧАЕС, структурою вітчизняної економіки, її зовнішньоекономічними зв'язками і характеризується антиекологічною спрямованістю, що створює небезпеку екологічної катастрофи для нашої країни. Свідченням цього є "індекс екологічної ефективності", який розраховується аналітиками Світового економічного форуму. Він формується за результатами обробки ряду показників, що відображають стан навколишнього середовища на національному рівні.

У 2016 році згідно з даними Єльського університету, представленими в комітет ООН, в рейтингу 153 країн Україна за якістю повітряного середовища займає 76-те місце, щодо збереження та відтворення лісів – 70-те, питної води та санітарного стану – 61-ше, за впливом навколишнього середовища на здоров'я громадян – 45-е, з водних ресурсів (очищення стічних вод) – 62-ге місце, з біологічного розмаїття (захист флори і фауни, адаптація до клімату і ландшафту країни) – 130-те. За всіма наведеними показниками рейтингу Україна за останні 10 років погіршила своє становище (Симоненко, 2016).

Після екологічної катастрофи в 1986 році на ЧАЕС 7% території України є радіоактивно забрудненими. За даними Державного агентства

³ Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. РАН А.А. Дынкина./ ИМЭМО РАН. М.: Магистр, 2007. 429 с. (с. 386–387).

⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html>.

⁵ Власюк В. Чем грозит Украине деиндустриализация? 2016, 27 мая.

<http://gazeta.zn.ua/macrolevel/chem-grozit-ukraine-deindustrializaciya-.html>.

⁶ http://24tv.ua/ru/energomnist_vvp_ukrayini_u_25_razi_perevishhu_svitoviy_riven_n38281.

земельних ресурсів України, її територія характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (71,7%), який значно перевищує екологічно обґрунтовані рамки і аналогічні показники більшості країн світу. У порівнянні з європейськими країнами, де рілля становить 30–32% загальної площі суші, розораність українських земель сягає 53,8%. Близько 40% розораних земель страждають від ерозії. В Україні антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в 4–5 разів перевищує відповідні показники в розвинених країнах світу. Особливо небезпечним є техногенний вплив у великих агломераціях. Відбулися структурні деформації економіки, за яких перевага надавалася розвитку ресурсо- та енергоємних виробництв, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості (Хвесик та ін., 2014).

П'ятої рисою економічної кризи в нашій країні є перехід радянської "другої економіки" до неформальної економіки сучасної України, яка формує корумповану авторитарно-бюрократичну систему з адекватними їй методами і формами роботи, а також органи у всіх сферах, у тому числі й економічній.

Планово-директивна модель господарювання змінилася на початку 90-х років ХХ ст. в Україні на квазіринкову, створила сприятливе середовище і умови для відтворення нової "тіньової економіки". "Піонерами" цього процесу стали: "червоні директори" і вище керівництво партійно-державної бюрократії, які за радянських часів накопичили "тіньові" капітали, тісно пов'язані з легальним державним сектором і через проведену політику роздержавлення і приватизації, створення малих підприємств і кооперативів легалізували ресурсний і фінансовий капітал, створений у радянський період. Останній став базою для неформальної (тіньової) економіки сучасної України, а їхні власники перетворилися на "підприємців" та мільярдерів і, судячи з результатів 25 років, економічна політика, що проводиться ними (адже вони перебувають при владі), є невід'ємним елементом відтворювальної нової економіки. Специфіка української тіньової економіки зумовлена не тільки її походженням, а й інституціональною структурою суспільства, що сформувалася в процесі ринкових трансформацій, яка характеризується законодавчою, виконавчою та судовою владою у формі тіньових інститутів. У результаті суб'єкти господарської діяльності змушені пристосовуватися як до правової невизначеності, так і неформальних правил (плата за бюрократичні послуги, привілеї, держзамовлення та ін.). Це знаходить свій вияв у сукупності неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але перекручених економічних відносинах між суб'єктами господарської діяльності з метою отримання прибутку, в тому числі за рахунок несплати податків, приховування доходів, виплати зарплати в конвертах, що відтворює кримінальну економіку і її бінарну складову – інститут масштабної корупції.

За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), в нашій країні рівень тіньової економіки в 2015 році становив 42%. Найвищий показник тіні – у добувній промисловості (62%), фінансовому секторі (61%), переробній промисловості (58%). Рівень тіньової економіки з 2011 року зріс на 8 пунктів з 34 до 42% до ВВП і значно перевершує країни Європейського Союзу⁷.

⁷ <http://www.segodnya.ua/economics/enews/seraya-ukraina-kakoy-biznes-pryachetsya-v-teni--682506.htm>.

Шоста і, мабуть, найбільш гостра і болюча специфічна риса української економічної ситуації полягає в поглибленні соціальної нерівності, збагаченні меншості при зубожінні більшості. Створена система в суспільстві виникла в результаті ухвалених "демократичним чином" законів, які в процесі роздержавлення, приватизації та інших схем дозволили купці людей, які прийшли до влади, накопичити багатство, яке не можна заробити за все життя. Зате тепер цього багатства вистачить їхнім дітям і онукам.

Разом з цим з'явилися бідні, що становлять більшість, які за діючої правової системи такими й залишаться. В результаті відбувається падіння рівня і якості життя населення і виникнення масової бідності, що дозволяє значній масі людей здійснювати лише просте відтворення. Іншими словами, для багатьох сімей домінуючою стала модель виживання, яка не дозволяє цій численній категорії громадян забезпечити задоволення інтелектуальних, культурних і духовних потреб, а значить, і відтворювати людський капітал. Отже, нинішня модель господарювання в Україні створює ризики формування асоціальної держави, в якій ігнорується людина як найвища соціальна цінність.

Модель виживання характеризується тим, що в ній виявляються працюючі люди, які вже не можуть самостійно вибратися з бідності. Вони, що називається, потрапили в "пастку бідності". Бідність означає не тільки низький рівень доходів, а й низький рівень освіти, медичного забезпечення та недостатнє харчування. Отже, люди нашої країни, що потрапили в категорію бідних, не можуть забезпечити розширене відтворення людини, оскільки всі кошти йдуть на задоволення її первинних природно-матеріальних потреб.

Суперечність між реальною вартістю робочої сили і рівнем заробітної плати призвела до того, що наймані працівники сьогодні не можуть реалізувати елементарні конституційні права на освіту, науку, лікування, догляд за дітьми, з одного боку. А з іншого – деякі сектори економіки стали вимирати (освіта, наука, культура, ремонт жител, товари довгострокового користування). Це означає, що і в подальшому в структурі промисловості домінуватимуть так звані базові галузі, а сектор, який працює на людину, в тому числі нематеріального виробництва, залишиться слаборозвиненим.

Жалюгідна заробітна плата, яка становить переважну частку доходів домашніх господарств, дозволяє останнім відтворюватися тільки на рівні фізичного стану людини. Це, з одного боку, жене мільйони людей з "низькодохідної" та безробітної України на чужину в пошуках кращої долі, а з іншого – стимулює молодь вчитися в інших країнах, оскільки здобути людський капітал можна лише завдяки навчанню в елітарній школі, що можуть собі дозволити діти багатіїв. *Все це зумовлює падіння престижу знань і кваліфікації, що стало специфічною рисою української кризи.* Через існуючі реалії в нашій країні якість молодого покоління, тобто його інтелектуальний рівень, освітній ценз, професійна майстерність, загальна культура, моральні підвалини і мораль йдуть низхідною спіраллю. Ситуація, що складається в країні, є дуже тривожною і небезпечною для її майбуття, оскільки без людського капіталу, що є в умовах НТР найважливішими інвестиціями в економіку, не можна забезпечити її реіндустріалізацію і приріст національного багатства.

До перелічених специфічних рис української кризи слід додати.

Демографічну катастрофу. За офіційними даними, за останні 25 років чисельність українського населення скоротилася на 9,5 млн чол. Це абсолютний світовий рекорд за темпами депопуляції. На початок 2016

року населення зменшилось до 42, 7 млн, проти 52,2 млн в 1990 році. Примітно, що ця цифра включає в себе і населення непідконтрольних Києву самопроголошених Луганської і Донецької народних республік (ЛНР і ДНР), хоча очевидно, що точних даних про демографічні процеси на цих територіях у статистичному відомстві країни бути не може. Крім того, показник не враховує відтік з України трудових мігрантів. Якщо відняти жителів у ЛНР і ДНР, мільйони трудових мігрантів, то на території України є трохи більше 35–36 млн чол.⁸. Сформовану тенденцію переломити в найближчій перспективі не вдасться, тому що в країні: а) скорочується кількість робочих місць і збільшується відтік населення в інші країни; б) зростає середній вік, особливо жінок, при цьому збільшується питома вага тих, кому за 60 років; в) смертність перевищує народжуваність.

Інфляцію. На момент введення в обіг (вересня 1996 року) національної валюти – гривні – курс НБУ становив 1,76 грн за долар. Два роки курс тримався на позначці 2 грн за долар, а потім гривня різко пішла "на дно". З початку 2014 року знецінення гривні набуло систематичного характеру. За долар віддавали 10,12,16 і нині більше 25 грн. Прогнозувати майбутнє національної валюти за нинішнього керівництва НБУ і політики, що проводиться, неможливо. Інфляція, що становила 43% в 2015 році, зменшила реальні доходи населення на 20%. Наша країна нібито повернулася в середину 90-х років ХХ ст. За останні два роки доларовий ВВП країни скоротився вдвічі⁹.

Втрати багатьох зовнішніх ринків. У 2015 році обсяг торгівлі України та рештою світу різко скоротився. Такою є тенденція торгівлі і з ЄС. Експорт товарів і послуг в ці країни становив 15,9 млрд дол., що на 24% менше, ніж у попередньому році, а імпорт – 18,0 млрд дол. США, що на 26% менше. В експорті товарів і послуг частка ЄС становить 33%, в імпорті – 42%.¹⁰ Україна з 2012 по 2015 рік втратила 98 млрд дол. Через торгові обмеження з боку Росії, що раніше була найбільшим торговим партнером, обсяги торгівлі поступово знижувалися з 2012 року (з 24,3% у 2012 році до 12,7% в 2015)¹¹.

Втрати від зниження цін світового ринку на українські товари, що переважно представлені сировинними ресурсами. Падіння цін на український експорт тільки за період з 2012 року знецінило гривню втричі, що збільшує зовнішній борг. Україна в 2017 році планує направити на погашення державного боргу понад 240 млрд грн (близько 9,2 млрд дол. за поточним курсом Нацбанку), в тому числі понад 72 млрд грн (близько 2,8 млрд дол.) – на виплати за зовнішнім боргом¹². Держава обслуговувати його не в змозі, реструктурує і знову домагається нових кредитів від МВФ та інших кредиторів. Подібна політика убивча для економіки країни.

⁸ Україне грозит демографическая катастрофа 04.08.16 <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/113751/>.

⁹ Українська економіка: як позначилося зовнішнє покращення 07.07.2016 <http://visnyk.ua/uk/news/2-ukrayinska-ekonomika-yak-poznachilosya-zovnishnyu-pokraschennya-1>.

¹⁰ Що змінилося в українській економіці від Угоди про асоціацію : дослідження Інституту євроатлантичного співробітництва _ 18 травня 2016. <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/05/18/7049377/>.

¹¹ Украина за 3 года потеряла около \$100 млрд из-за санкций РФ 20.04.16 <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/110962/>.

¹² Выплаты Украины по госдолгу в 2017 году составят более \$9 млрд. 19.09.16. <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/114954/>.

Вихід із сировинної пастки є в розвитку обробної промисловості і збільшенні людського капіталу.

Впроваджувана в Україні модель суспільного існування робить нещасним все більшу кількість людей і все більше щасливою абсолютну меншість. М. Вебер назвав цих щасливчиків "великі рантьє" (акціонери, банкіри, фінансисти) – тільки вони вивели себе з поля боротьби за існування: конкуренції, криз, тотальної нестабільності і невпевненості в завтрашньому дні. У всіх інших – абсолютної більшості – є гостре відчуття, що у них перманентно стискається простір життя, як шагренева шкіра, заміщаючи втрачене передбачуваним стресом. Закономірним є питання: чи може соціальна система нормально функціонувати і розвиватися, коли в її основі – абсолютна тотальна аномалія?¹³

З чого починати і що робити для подолання "української Великої депресії"

Економічне піднесення в Україні, розвиток внутрішнього ринку обумовлені, відповідно до економічної теорії, положенням відтворення системи суспільного продукту. Система відтворення утворює базисний каркас економіки, який об'єднує елементи виробництва, розподілу, обміну, споживання і накопичення в межах єдиного процесу обороту матеріальних і фінансових ресурсів, забезпечуючи збалансованість виробництва, доходів і кінцевого попиту, а також структури економіки. Не усвідомивши цього, домогтися успіхів у реформуванні економіки та її соціальної спрямованості не вдасться.

В Україні в період лібералізації економіки, за різними оцінками, обсяг ВВП в 2015 році скоротився від 59 до 50,1% від рівня 1990 року. Це більше, ніж під час Великої депресії в США (за оцінками Дж. Стігліца падіння становило приблизно 30%) (Стігліц, 1998. С. 31). Якщо економіці нашої країни відновлюватися темпами по 10% на рік, то буде потрібно приблизно 8–9 років. Нинішні владні структури від МЕРТ до НБУ, а також різні інвестиційні компанії найближчим часом прогнозують темпи зростання економіки країни від 1 до 2% на рік. Елементарні розрахунки свідчать, що за означених темпів зростання економіка країни вийде на рівень 1990 року приблизно через 25–30 років. Очевидно, щоб запобігти відставанню падіння ВВП нашої країни від інших країн, слід розвиватися темпами зростання не менше середньосвітових (3,5%).

Якщо не змінити ситуацію найближчим часом, спад переросте в застій. Буде остаточно втрачено довіру у більшості працюючих і пенсіонерів до політики, яка втратила цільову орієнтацію і сенс кінцевих перетворень. Через існуючі реалії в сучасній Україні для виходу зі стану застою і забезпечення зростання необхідно змінити економічну політику, яка забезпечить нову відтворювальну модель для національної економіки. Для цього політичну лінію треба було б чітко розділити на стратегічні і тактичні цілі.

Постановка стратегічних цілей повинна виходити з визнання майбутнього суспільства багатоукладним і поліструктурним, але соціально орієнтованим на сучасну людину, що є результатом суспільного життя. Сучасне суспільство може бути тільки багатоукладним. Головна причина цього – нерівномірність науково-технічного, економічного розвитку країн, галузей, регіонів. Звідси неминуче поєднання різноманітних форм власності. Завдання полягає в підтримці позитивних сторін тієї чи іншої економічної

¹³ Цит. за: Глобальное производство стресса, или о страхе в корпорациях. 01.05.16. <http://www.warandpeace.ru/ru/commentaries/view/111266/>.

форми і обмеження її негативних сторін. Разом з цим стратегічна лінія і відповідна програма розвитку економіки повинна бути скоординована з політичною системою влади і суспільства, з чітко сформульованими цілями і науковим обґрунтуванням методології, методики і практично здійсненних механізмів досягнення цих цілей.

Подолання кризи в українському суспільстві слід шукати в підвищенні ролі держави і її інститутів в господарській діяльності як рівноправного суб'єкта економіки і ринку, у взаємодії держави та економіки, держави і ринку. В цьому разі мова йде не тільки про державу як сукупність органів державної влади, але про суспільство як сукупність людей, що об'єднуються різноманітними загальними потребами та інтересами і створюють для їх задоволення відповідні правові та громадські інститути. Отже, інтереси суспільства в цілому і його численних складових представляють не тільки органи державної влади, а й інші інститути – політичні партії, профспілки, кооперативи, різноманітні громадські, в тому числі релігійні організації і об'єднання тощо.

Сучасний інституціоналізм виходить з того, що між державою і ринком існує ціла система інших організаційних утворень, які забезпечують керованість ринкових процесів. До подібних утворень відносять: великий корпоративний сектор, який бере на себе багато механізмів макроекономічної рівноваги, технологічного прогресу, оптимізації витрат виробництва і обміну; державно-приватні підприємства, які поділяють технологічні ризики; професійні спілки; союзи підприємців, кооператорів тощо, які регулюють процеси, традиційно властиві централізованій державі. В перехідній економіці вельми важливо знайти адекватні форми розвитку таких інститутів, спираючись на власний досвід, історичні традиції, ніж вдаватися до використання чужих форм.

Аргументація представників неоліберальної теорії проти втручання держави в економіку зводиться до того, що вона обмежує як ринок, так і конкуренцію і, отже, сприяє зниженню прибутку як цілі і головного показника економічної ефективності як окремих виробництв, так і національної економіки в цілому. З цим погодитися не можна, оскільки мета економіки полягає в створенні матеріальних і духовних благ для задоволення потреб людей – потреб індивідуальних, колективних та суспільних. Прибуток є метою капіталістичної економіки. Від подібної системи виробництва відхрещується сьогодні більшість і вчених, і політиків. Сучасна господарська практика доводить ефективність і доцільність використання економічних функцій держави, які можна розділити на ринкові і неринкові, що підтверджено багаторічним історичним досвідом господарювання у всіх країнах світу.

Економічні функції держави, по-перше, обумовлені *суперечностями ринку*.

Якщо розглядати ринок як об'єктивно необхідне і неминуче поєднання конкуренції і монополії і при цьому визнавати, що підтримка такого стану неможлива без зовнішнього регулювання (бо конкуренція, віддана сама собі, обов'язково самознищиться і переросте в монополію), то найпершими завданнями держави в економіці, де панує ринок, виступає здійснення двох чисто ринкових функцій:

- *захист конкуренції*, конкурентного ринку, не дати конкуренції перерости в монополію;
- *регулювання монополії* в напрямі максимально можливої відповідності її діяльності інтересам більшості суспільства, забезпечити пріоритет

інтересів суспільства, не допустити, щоб інтереси монополії встали над інтересами суспільства.

По-друге, *економіка і функції держави* – це далеко не тільки ринок, а сама економіка виникла задовго до ринку. Ринок – лише одна з форм функціонування економіки, що сформувалася історично і, безсумнівно, як її колись не було, так вона колись перестане бути панівною, а, можливо, і зовсім відіме в майбутньому.

В економіці завжди є великий неринковий сектор, який ніколи повністю не буде охоплений ринком, товарними відносинами. До нього належать: а) домашнє господарство, де відбувається виробництво неринкових, нетоварних продуктів і послуг (приготування їжі, прання, прибирання, дрібний ремонт, полагодження, догляд за дітьми, людьми похилого віку, хворими, домашніми рослинами і тваринами тощо); б) натуральне виробництво в особистому підсобному господарстві.

Крім того, в економіці завжди є сектор, який назвемо *умовно ринковим*. Сюди належать два види діяльності з виробництва продуктів і послуг. Один вид такої діяльності той, де до сих пір не ясно, як стягувати плату за його продукт (маяк на березі моря і т.п.). Інший вид такої діяльності той, який або дає дуже низький прибуток, або пов'язаний зі збитками (необхідні в процесі відтворення, але малоприбуткові або збиткові галузі, виробництва; наприклад, геологорозвідка).

Третій вид такої діяльності той, який у принципі не дає швидкої віддачі і прибутку (фундаментальна наука), але без якої суспільство, його всебічний розвиток і прогрес неможливі.

Звідси випливає необхідність у таких економічних функціях держави:

- регулювання *неринкового сектора* економіки (явно – неринкова функція);

- займатися тим, чим *ринку займатися не вигідно* (малоприбуткові і збиткові виробництва);

- займатися тим, чим *ринок займатися не буде*, не бажає (виробництва, види діяльності, які не дають відносно швидкий прибуток або отримання прибутку від яких, принаймні зараз, здається вельми сумнівним або просто неможливим; відповідно, витрати на такі виробництва і види діяльності, з точки зору ринку, виглядають непродуктивними, просто непридатними).

По-третє, економічні функції держави випливають з того, що суспільство – *не тільки економіка* і тим більше – не тільки ринок. Такі економічні функції держави (явно неринкового характеру) пов'язані, з одного боку, з задоволенням неринкових інтересів людей, суспільства і, з іншого боку, з прямим обмеженням антилюдських, антигромадських намірів ринку. На перше місце тут виходить *захист прав людини* (як відомо, права людини і права власника несумісні).

Можна виділити *три групи* таких економічних функцій держави:

- держава повинна займатися тим, куди *ринок пускати не можна*, (армія, держбезпека, державний кордон, митниця, подолання надзвичайних ситуацій тощо);

- держава повинна зберігати пріоритет у створенні і забезпеченні споживання так званих *суспільних товарів* (хоча тут підприємницька діяльність нерідко є досить прибутковою) – освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, санітарія тощо, а також запобігання і подолання наслідків епідемій і т. д.;

- нарешті (що особливо важливо), держава зобов'язана проводити *соціальну політику*, спрямовану на забезпечення проголошених прав лю-

дини, в т.ч. подолання нерівності людей. Ринку байдуже, чи є у людей, де жити, що їсти, як лікуватися, вчитися.

З огляду на гостроту і актуальність проблеми соціальної нерівності та механізму її амортизації (пом'якшення) в нинішніх умовах українського суспільства, вона стала найважливішою для держави. В цілому питання взаємодії держави і ринку в теорії багато років привертають увагу вчених. Скажімо, Гегель вважав, що буржуазне суспільство і нейтральна правова держава не здатні протистояти зубожінню і пролетаризації мас, тому виникає необхідність доповнення їх феноменом соціальної держави. Він вказував, що формальна свобода індивідуума веде до розпаду буржуазного суспільства (Гегель, 1999. С. 297). Цікаві думки з цього приводу висловлює сучасний вельми відомий американський економіст Л.Туроу. Він, зокрема, стверджує, що теоретичні версії капіталізму, засновані на виживанні тих, хто найбільш пристосувався, на практиці не працюють. Держава загального благоденства була заснована зовсім не лівими політиками. Його будівничими були майже у всіх випадках освічені консерватори – аристократи (Бісмарк, Черчилль, Рузвельт), які прийняли політику соціального забезпечення не для того, щоб знищити капіталізм, а для того, щоб його врятувати, захистивши середній клас (Туроу, 1999).

Україні слід виходити з того, що громадянське суспільство – це соціальне суспільство і тільки завдяки цьому активізується процес особистої активності в суспільних процесах і реалізації трудових потенцій, саме завдяки такій діяльності реалізуються можливості людини втілювати свої потреби. Однак в умовах, які склалися в нашій країні на цьому етапі, відсутні прямі зв'язки між результатами діяльності підприємств та оплатою праці найманих працівників, про що йшлося вище. Не встановивши реальної оцінки праці і не провівши змін до мінімальної заробітної плати в тій частині, що вона стане гарантованим мінімумом, який дозволить відтворюватися трудового потенціалу, вирішити суперечності, що склалися в суспільстві, й отримати соціальну базу підтримки народу ініційованих владою реформ не вдасться.

У нинішніх умовах функція держави, перш за все, полягає в здійсненні політики доходів. Якщо визначальним моментом в суспільстві повинна стати його гуманізація, то визначальним фактором гуманізації економіки, у свою чергу, є державна політика доходів. Вона повинна бути спрямована на:

- реалізацію споживацьки-орієнтованої моделі розвитку економіки, підтримку купівельної спроможності населення і попиту на внутрішньому ринку, як основи економічного розвитку;
- подолання бідності та наближення до більш рівномірного розподілу доходів;
- подолання регіональної нерівномірності в показниках доходів і споживання;
- зростання потреби населення до заощаджень, стимулювання приросту заощаджень, як джерела інвестицій у реальний сектор економіки.

Стратегічною метою реформування оплати праці є скорочення розриву між реальною вартістю робочої сили і рівнем заробітної плати як умови збереження людського капіталу та конкурентоспроможності економіки. Внаслідок цього пріоритетами політики доходів повинні бути:

- зупинення падіння реальних доходів населення і їх зростання;
- доведення мінімальних доходів до величини науково обґрунтованого прожиткового рівня;
- удосконалення надання адресної соціальної допомоги;

- усунення надмірної диференціації доходів і майнової нерівності суспільства, скорочення прошарку малозабезпечених громадян шляхом реформування системи заробітної плати, пенсійного забезпечення та підвищення рівня зайнятості.

Надалі необхідно забезпечити динамічне зростання реальних доходів населення, збалансованих з іншими макропоказниками. Однак можливості скорочення розриву між реальною вартістю робочої сили і джерелами її покриття за рахунок ефективного використання соціальних витрат дуже обмежені, до того ж необхідні кошти для реформування самої бюджетної сфери. Більш реальну віддачу в умовах високого рівня безробіття можуть дати капітальні вкладення (на розвиток підсобних господарств, освіти, житлового будівництва). Основним же напрямом скорочення розриву між вартістю робочої сили і рівнем заробітної плати є економічне зростання, на його забезпечення і повинна бути спрямована діяльність держави.

Нові підходи потрібні в реалізації соціальних послуг. Останні відповідно до обставин, що склалися, і світовим досвідом повинні фінансуватися з державного та місцевого бюджетів, а також доходів громадян. Пропорції позначених джерел на цьому етапі розвитку, на нашу думку, слід диференціювати залежно від двох факторів: перший – фінансово-економічного і соціально-демографічного стану регіонів країни. Другий – середньодушового грошового доходу.

Держава та її інститути, враховуючи конкретні обставини регіону, матеріальне становище членів суспільства і бюджетні можливості країни, має надавати допомогу за житлово-комунальні послуги тільки категорії бідних родин. В іншому випадку бюджет країни повністю піде на субсидії.

По-четверте, економічні функції держави впливають з необхідності і факту *міжнародного економічного співробітництва*. Звідси така економічна функція держави, як здійснення *зовнішньоекономічної політики*.

З цього різноманіття економічних функцій держави впливає і різноманіття створюваних ним інститутів – органи державного управління, фінансові та податкові органи, банківська система, митні органи тощо

Взаємовідносини держави та економіки в сучасному українському суспільстві є центральною проблемою. Від її вирішення багато в чому залежить, яким буде обличчя нашої країни в майбутньому. Держава може зіграти в житті нашого суспільства роль біблійного морського чудовиська, яке в XVII ст. англійський філософ Т. Гоббс дав у своїй знаменитій книзі про політику і політиків у заголовку "Левіафан". З тих пір цей образ зрісся з ідеєю могутності влади. Проте життя не стоїть на місці, багато з тих пір змінилося, мінялося і змінилися роль і місце держави в економіці. Держава може стати і деміургом, якщо буде спрямована на розвиток науки, техніки і людини, а не збільшення капіталу в руках купки плутократів.

Література

- Сален, П. (2015). Вернуться к капитализму, чтобы избежать кризисов : пер. с фр. Д. Кралечкина. М.: Изд-во Институт Гайдара, 2015. 272 с.
- Басу, К. (2014). По ту сторону невидимой руки: Основания новой экономической науки: пер. с англ. А. Апполонова, Т. Т. Котельниковой; под ред. И. Чубарова. М.: Изд-во Института Гайдара. 432с.
- Пикетти Т. (2015). Капитал в XXI веке. Москва: Ад Маргинем Пресс. 592.
- Корнієнко В. (1993). Суспільна власність як стратегічна мета // Економіка України. №1. С. 51.
- Гриценко А. А. (2015). Современный кризис в контексте логики социально-экономического развития // Экономика Украины. №6. С.18–19.
- Зиновьев А. (1991). Куда мы идем // Экономические науки. №7. С.109.

- Корнаи Я. (1994). Трансформационный спад // Вопросы экономики. № 3.
- Симоненко В. (2016). Стратегия стратегического игнорирования и манипулирования // 2000. №32. 12–18 августа. С. 6,7.
- Хвесик М. А., Степаненко А. В. (2014). Экологический кризис в Украине: Социально-экономические последствия и пути их преодоления // Экономика Украины. №1. С. 75.
- Стігліц Дж. (1998). Економіка державного сектора. Київ. Основи. С. 31.
- Гегель Г.В. (1999). Философия права. М. С. 297.
- Туроу Л. (1999). Будущее капитализма. Новосибирск. С. 297.

References

- Salen, P. (2015). Vernut'sja k kapitalizmu, chtoby izbezhat' krizisov [Back to capitalism, in order to avoid crises]: per. s fr. D. Kralechkina. Moskva: Izd-vo Institut Gajdara, 2015. 272 p. (In Russian)
- Basu, K. (2014). Po tu storonu nevidimoj ruki: Osnovanija novoj jekonomicheskoy nauki [Beyond the Invisible Hand: Foundations of the new economics]: per. s angl. A. Appolonova, T.T.Kotel'nikovoj; pod red.l. Chubarova. Moskva: Izd-vo Instituta Gajdara. 432 p. (In Russian)
- Piketti T. (2015). Kapital v HHI veke [Capital in the XXI century]. Moskva: Ad Marginem Press. 592 p. (In Russian)
- Korniienko V. (1993). Suspilna vlasnist yak stratehichna meta [Public ownership as a strategic goal]. *Ekonomika Ukrainy*. №1. P. 51. (In Ukrainian)
- Gricenko A. A. (2015). Sovremennyj krizis v kontekste logiki social'no-jekonomicheskogo razvitija [Modern logic crisis in the context of socio-economic development]. *Jekonomika Ukrainy*. №6. P.18–19. (In Russian)
- Zinov'ev A. (1991). Kuda my idem [Where are we going]. *Jekonomicheskie nauki*. №7. P.109. (In Russian)
- Kornai Ja. (1994). Transformacionnyj spad [Transformational recession]. *Voprosy jekonomiki*. № 3. (In Russian)
- Simonenko V. (2016). Strategija strategicheskogo ignorirovanija i manipulirovanija [Strategic neglect and manipulation strategy]. 2000. №32. 12–18 avgusta. P. 6,7. (In Russian)
- Hvesik M. A., Stepanenko A. V. (2014). Jekologicheskij krizis v Ukraine: Social'no-jekonomicheskie posledstvija i puti ih preodolenija [The environmental crisis in Ukraine: Social and economic consequences, and ways to overcome them]. *Jekonomika Ukrainy*. №1. P. 75. (In Russian)
- Stihlits Dzh. (1998). Ekonomika derzhavnogo sektora [Economics of Public Sector]. Kyiv. Osnovy. P. 31. (In Ukrainian)
- Gegel' G.V. (1999). Filosofija prava [The philosophy of law]. Moskva. P. 297. (In Russian)
- Turov L. (1999). Budushhee kapitalizma [The future of capitalism]. Novosibirsk. P. 297. (In Russian)

Надіслано до редакції 30.09.2016 р.

THE CRISIS OF UKRAINIAN ECONOMY AND HOW TO COME OUT OF IT

Petro Yeschenko

Author affiliation: Doctor of Economics, Professor, Scientific Advisor of the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology of NAS of Ukraine. E-mail: p.eshchenko@ukr.net.

The article reveals the basic causes of the crisis in Ukrainian economy, and its specific features. The author characterizes the influence of conducted economic policies on the socio-economic situation in the country. Formulated priority government measures that could change the current situation and prevent further deepening of the crisis.

Key words: economic crisis, reform, economic policy, market model, socio-economic system, economic functions of the state.

JEL: J38, J45.